

לשוננו לעם

עורכים: חיים א' כהן, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מה, תשנ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הצגה גראפית של דו־משמעות תחבירית

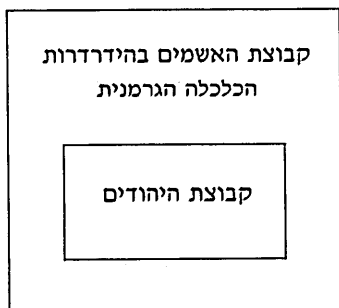
תופעה לשונית ידועה היא קיומה של דו־משמעות תחבירית, היינו, משפט או חלק ממנו הניתן לפירושים שונים. בעניין זה עסקו הרבה במחקר, וכאן אנו מבקשים לעיין בדבר בעיקר מצד אפשרות הצגתו באופן גראפי.

נדגים תחילה את אפשרות היווצרותה של דו־משמעות תחבירית: נניח שאנו נמצאים בכנס של אנטישמים גרמניים הדנים ב"בעיית היהודים". הנתון הוא שהיהודים הם גורם שלילי. על השאלה מהו הדבר שהיהודים אשמים בו, עונה כלכלן אנטישמי: היהודים אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית. אין הוא שולל את האפשרות שהאשמה היא גם בחוסר היזמה של הפועל הגרמני, אלא שאופיו של הפועל הגרמני כרגע אינו נושא לדיון. במילים אחרות: הנתון (הנושא) הוא היהודים, והחידוש הנאמר עליהם (היינו, הנשוא) הוא שהם אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית. נניח כעת שאנו נמצאים בכנס של כלכלנים גרמניים, והנתון הוא שישנם אנשים האשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית. על השאלה מי הם האשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית, עונה כלכלן אחד: הפועלים הגרמניים חסרי היזמה אשמים בהידרדרות, ולעומתו טוען חברו האנטישמי: היהודים אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית. כאן הנתון הוא שישנם אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית, והחידוש (לפי הגרסה האנטישמית) הוא, שאשמים אלו הם היהודים.

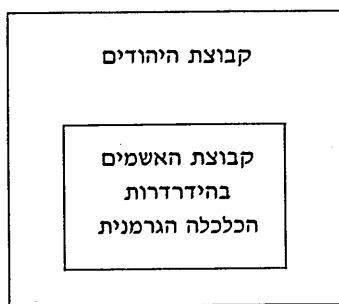
המסקנה היא שהמשפט "היהודים אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית" בהיותו כתוב הוא דו־משמעי. בהיות המשפט נשמע לאוזן נמנעת בו דו־המשמעות בעזרת האינטונציה, שכן החידוש [הנשוא] מוטעם יותר בפיו של הדובר. דו־המשמעות במשפט הכתוב נובעת מכך שלפנינו משפט שנתגלגל משני מבני תשתית שונים:

- א. היהודים הם האשמים (A הוא B) ← היהודים אשמים.
- ב. האשמים הם היהודים (B הוא A) ← היהודים אשמים (בהטעמת היהודים בדיבור) ← היהודים אשמים (בלי אפשרות של הטעמה בלשון הכתובה).

מבנה התשתית א ניתן לניסוח כך: קבוצת היהודים היא חלק מקבוצת האשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית, ובצורה גראפית אפשר לתארו בשרטוט כזה:

לעומתו, מבנה התשתית ב אומר שרק היהודים אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית (ולא אחרים), כלומר, אם נמצא פלוני אשם בהידרדרות הכלכלה הגרמנית אין הוא אלא יהודי, אך עדיין אין זאת אומרת שכל היהודים כולם אשמים בהידרדרות המצב הכלכלי; במילים אחרות: קבוצת האשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית היא חלק מקבוצת היהודים; ובצורה גראפית:

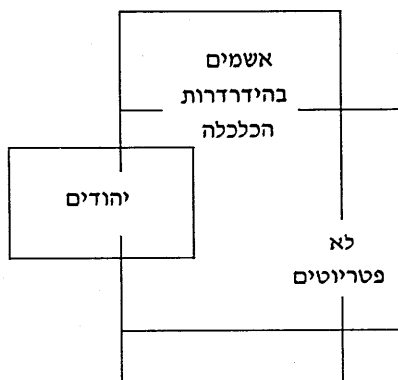
לאחר שהבהרנו שניתן לאבחן באותו משפט שני מבני תשתית שונים ולתארם באופן גראפי, נוכל להמשיך ולהשוות את היחסים ההדדיים האפשריים בין הקבוצות ואת המשמעות הנובעות מיחסים תאורטיים אלו. נעיין למשל בשרטוט זה:

תרגומו של השרטוט הוא: ישנם יהודים (אבל לא כל היהודים) שהם אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית. ומאידך, לא היהודים לבדם אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית (זאת בתנאי שאין אנו מפרשים את ה"א הידיעה במילה היהודים כאומרת 'כל היהודים'. היהודים לפי שרטוט זה פירושו: 'יהודים'; 'חלק מן היהודים').

עתה נוכל להמשיך ולתאר בטכניקה זאת את ניתוחם של משפטים מורכבים יותר, כגון: "היהודים הלא־פטריוטים אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית". ברור שבמשפט זה משתתפות שלוש קבוצות של אנשים: אנשים שהם יהודים; אנשים שאינם פטריוטים; אנשים שהם אשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית. משפט זה ניתן לפירושים שונים התלויים, כמובן, בעולמו של הדובר המשמיע אותו. המשמעויות התאורטיות השונות ניתנות לתיאור גראפי כדלהלן:

משמעות 1

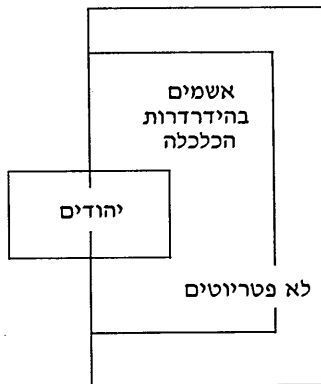
פירושו של השרטוט: ישנם אנשים שהם גם יהודים וגם לא-פטריוטים (אך קיימים גם יהודים פטריוטים). אותם יהודים לא-פטריוטים הם חלק מן האנשים האשמים בהידרדרות הכלכלה הגרמנית. מאידך ישנם אנשים האשמים בהידרדרות שהם פטריוטים, וישנם אף לא-פטריוטים שאינם אשמים.

משמעות 2

פירושו של השרטוט: כל היהודים הם לא פטריוטים. כל האנשים הלא פטריוטים (ובכללם כל היהודים) אשמים בהידרדרות הכלכלה, אבל לא רק הם אשמים. מכאן יוצא שכל היהודים - שהם חלק מקבוצת הלא-פטריוטים - אשמים בהידרדרות הכלכלה.

משמעות 3

פירושו של השרטוט: ישנם יהודים שהם אשמים בהידרדרות הכלכלה (אבל לא כל היהודים אשמים). כל מי שאשם בהידרדרות הכלכלה נכלל בקבוצת הלא-פטריוטים. ממילא היהודים האשמים בהידרדרות הכלכלה הם לא-פטריוטים.

מובן מאליו שתיאורים אלו יפים כעיון תאורטי במשפט ערטילאי. במהלך התקשורת בין הדוברים נמנעת לרוב דו-משמעות כיוון שבתוך השיח נתון המשפט לעולם בתוך רקע מסוים, ונסיבות שונות כמו רקע הדברים, הבעת פני הדובר, טון דיבורו, הכרת עמדותיו וכיוצא בכל אלו גורמות למוחנו לבטל חלק מן המשמעויות התאורטיות ולקיים רק את המשמעות שאליה מתכוון בן שיחנו.